

ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 94(477)«1914-1918»:314.15

Ольга Білобровець

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКИХ ТОВАРИСТВ НАДАННЯ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ В УКРАЇНІ У 1917 Р.

У статті представлено найбільші польські товариства допомоги біженцям, які існували в Україні під час Першої світової війни. Російська буржуазна революція 1917 р. зумовила їх демократизацію і необхідність реорганізації. Після критики діяльності цих товариств і викриття певних зловживань до їх керівних структур було введено представників біженців. Значною мірою ці зміни були формальні.

Ключові слова: біженці-поляки, Перша світова війна, російська буржуазна революція 1917 р.

Поява біженців у роки Першої світової війни стала масовим явищем, яке стосувалося також і поляків, які залишали Королівство Польське і Галичину, прямуючи в Російську імперію, зокрема в українські землі. Проблема вивчення питань біженства під час Великої війни стала предметом дослідження сучасних науковців різних країн, зокрема Я. Піскорського [10], Л. Жванко [2]. Питання складу, напрямків руху потоків біженців-поляків, їх вплив на суспільно-політичне життя, зміст діяльності докладно представлено у працях польських істориків М. Коженьовського [6; 7], М. Мондзіка [8]. Діяльність організацій допомоги постраждалим від війни полякам відображена також у дослідженні Т. Лихачової [3], Д. Плигавко [11]. Завданням даної статті є представити організації, які існували в Україні для надання допомоги біженцям та показати демократичні зміни, які відбувалися в їх діяльності у зв'язку з російською буржуазною революцією 1917 р.

З перших днів війни, з початком людських втрат і руйнацій внаслідок воєнних дій в Російській імперії почали утворюватися громадські організації з надання допомоги постраждалим від війни. Спочатку було організовано Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст [1, с. 162]. З ініціативи депутатів Державної думи під керівництвом великої княжни Тетяни Миколаївни виник Комітет для надання допомоги постраждалим від військових дій (Тетянівський комітет) [4, с. 4] Після одержання дозволу держави на створення і діяльність різних добродійних етнічних організацій, у Петрограді було організовано Польське товариство допомоги жертвам війни (ПТДЖВ) (Polskie Towarzystwo

Ротосу ofiarom wojny). З вересня 1914 р. до початку 1917 р. на території Росії завдяки ініціативі членів старої еміграції, місцевого польського населення, а з середини 1915 р. і біженців виникло 247 автономних відділів Товариства, які формально визнавали владу існуючого у Петрограді Комітету Активну діяльність у напрямку всебічної допомоги біженцям розгорнули відділення цих товариств у великих українських містах і провінціях. Найбільшим осередком тут було Київське відділення ПТДЖВ, яке координувало діяльність близько 50 відділень в Україні [6, s. 113].

Ще однією масовою організацією з розгалуженою мережею відділень, яка займалася опікою польських біженців, був **Центральний громадянський комітет** (Centralny Komitet Obywatelski) (ЦГК). В серпні 1914 р. у більшості міст Королівства Польського було створена широка мережа громадянських комітетів для організації життя суспільства в умовах війни. Ідею об'єднання і координації таких комітетів в одній організації висловив голова Центрального земельного товариства князь Северин Четвертинський. Таким чином, 11.09.1914 р. у Варшаві було утворено ЦГК [11, s. 90]. З червня 1915 р. після залишення російськими військами Варшави, разом з масами біженців керівництво організації емігрувало в Російську імперію. Там продовжилась робота організації під такою ж назвою, що вирішувала питання польських біженців у Росії. На офіційному рівні діяльність цих організацій була визнана [8, s. 116].

У 1915 р. в результаті об'єднання кількох великих відділів ПТДЖВ та представників ЦГК виникла Київська окружна рада ПТДЖВ. Головним завданням організації було надання матеріальної допомоги біженцям, а також об'єднання польського середовища з метою відстоювання його прав. Головою Ради став Й. Бартошевич, а секретарем С. Зелінський. Київська окружна рада входила до Ради з'їздів польських організацій допомоги біженцям. Її очолив О. Ледніцький, віце-секретарем став Є. Здоховський. У правлінні також працювали Владислав Грабський і Ян Мрозовський [13, s. 23]. Рада координувала діяльність, щоб не діяти розбіжно, узгоджувати бюджети і т.п. Делегати Ради входили разом з представниками інших територіальних рад у Раду з'їздів, що збирала загальні з'їзди і розміщувалася у Москві [12, s. 10]. Ініціатива виходила від А. Ледніцького. Причини її виникнення полягали у тому, що між ЦГК і ПТДЖВ існувала конкуренція. Існуюча між ними організаційна різниця і політична орієнтація окремих діячів унеможливили порозуміння щодо утворення єдиної організації з надання допомоги біженцям. Рада з'їздів була утворена представниками 200 діючих в Росії польських товариств на з'їзді у Москві, який відбувся у серпні 1915 р. Москва стала центром нової інституції і спочатку місцем перебування Виконавчого комітету, який потім перемістився у Петроград [6, s. 115]. Допомогу біженцям надавав

також Польський Львівський комітет допомоги (ПЛКД) (Polski Lwowski Komitet Ratunkowy), який залишив Львів у лютому 1915 р. разом з російськими військами і прибув до Києва. Головою товариства був С. Грабський [6, s. 114].

Збільшення кількості біженців у серпні 1915 р. зумовило необхідність створення при Міністерстві внутрішніх справ Особливої наради зі справ біженців. Вона не тільки розподіляла державні кошти на діяльність інституцій, які надавали допомогу жертвам війни, але також створювала правові рамки їх функціонування і координацію діяльності [6, s. 112].

Після лютневої революції 1917 р., відповідно до нових умов, відбулися зміни в організаціях, що надавали допомогу біженцям. В умовах революційного піднесення маси вигнанців стали в опозицію до бюрократичних апаратів організацій допомоги біженцям, взявши на озброєння гасла контролю над діяльністю цих інституцій і передачі їх функцій представництву від біженців, обраному на демократичних засадах. Найбільш консервативною і закостенілою з-поміж інших таких організацій був ЦГК. Першим зорієнтувався у цих настроях голова ЦГК – Владислав Грабський [9, s. 155].

21.03.1917 р. на надзвичайному засіданні ЦГК було ухвалено, що він має право бути самостійним і приймати політичні рішення, оскільки став першою загальною організацією біженців і мав право на внутрішню самостійність і політичну незалежність. ЦГК утворив Комісаріат суспільної діяльності, що мав проводити в рядах біженців пропагандистські акції на користь Національної демократії. В. Грабський звернув увагу на необхідність демократизації організації, оскільки це давало можливість впливати на політичні акції в провінції. В нових засадах організації ЦГК було записано, що він є репрезентантом інтересів населення Королівства Польського і біженців, які знаходяться в Росії [13, s. 24].

В. Грабський запропонував реорганізувати Комітет, даючи можливість на зборах у провінції вибирати делегатів, для обрання у Петрограді керівництва ЦГК. Він мав намір перетворити ЦГК на громадську організацію на зразок ПТДЖВ. Насправді запропоновані зміни не надавали реальної влади на місцях і контролю біженців над діяльністю правління організації, і не приводили до ліквідації її центрального апарату. Але необхідно було показово усунути з правління колишнього керівника організації від влади Любімова і його функції передати реальному керівнику ЦГК – В. Грабському [9, s. 155].

Наприкінці квітня 1917 р. відбувся з'їзд делегатів Польського товариства допомоги жертвам війни. Присутнім на ньому був голова ЦГК – В. Грабський. У бурхливих дискусіях і рішенні з'їзду зазначалось про необхідність допущення біженців до вирішення питань у цих інституціях.

Після організації виборів на місцях за новими правилами в ЦГК фактично нічого не змінилося. Було збережено всі функції керівного апарату, не враховано результати навіть опрацьованих виборів. На найвищому рівні зміни сталися тільки після жовтневого перевороту 1917 р. Найсильніша група в ЦГК – представники Національних демократів, засудила демократичні вибори, назвавши "загальність" – демагогічним гаслом, а "рівність". – такою, що нівелює різницю компетенцій". В результаті з-під опіки організацій допомоги біженцям виокремилось, передусім, міське населення, потім фабричні поселення і копальні. На цей процес вказував представник ЦГК в Катеринославській губернії на II з'їзді повноважних представників. Сильний вплив радикального середовища на польських робітників (70 % усіх біженців) відчувався за словами представника ЦГК і в Полтавській губернії. Губернські, повітові міста і більші промислові осередки знаходились у сфері впливу ПТДЖВ і місцевих Польських комітетів [9, s. 156-159].

Лютнева революція внесла хвилю свободи і певний розлад у діяльність організацій з надання допомоги біженцям. Поділ суспільно-політичного руху на протилежні напрями позначився і на діяльності емігрантського руху. В нових умовах біженці намагалися втручатися у діяльність організацій з опіки біженців, особливо ті, хто мав роботу і був від них матеріально незалежний. 24.04.1917 р. у Полтаві на віче вигнанців було прийнято постанову перевірити всю бухгалтерську звітність, усунути оптового торговця або усунути все правління ЦГК.

Звільнення біженців з впливу ЦГК змусило ПТДЖВ впровадити виборчі засади для половини складу місцевих комітетів. Окремі комітети йшли на більші поступки залежно від ситуації на місцях. У Петрограді до складу Комітету увійшли також представники польських товариств: Союзу евакуйованих залізничників (Związku Kolejarzy Ewakuowanych), Союзу військових поляків (Związku Polaków Wojskowych), "Променя" (Promienia), Союзу лікарів і дослідників (Związku Lekarzy i Przyrodników). Рішення було прийнято у жовтні, а впроваджено у життя в листопаді 1917 р. [9, s. 163].

В Одесі після звинувачень і претензій до роботи місцевого відділення ПТДЖВ Наглядною радою і обраними від біженців делегатами І. Кошутським і А. Пекарським було проведено перевірку відділу надання допомоги біженцям. В результаті було встановлено, що бухгалтерія і фінансові звіти відповідали потребам відділу [14, s. 10].

Багато біженців включилося в діяльність місцевих політичних угруповань, незважаючи на ті проблеми, які виникли між польськими політиками через різницю мети і прагнень місцевих поляків і біженців з етнічних польських земель [7, s. 198]. Ці перші ініціативи, що виходили, більшою мірою з поміщицького та інтелігентського середовища з часом

привели до утворення губернських польських рад. Вони мали виконувати роль самоврядних органів польського суспільства. Великий вплив на їх виникнення мала необхідність захисту польської власності, а тим самим і бажання мати контроль над усім польським рухом, що швидко розвивався. Політичне керівництво в них належало землевласникам. Однак, швидко виявилось, що незважаючи на заявлену аполітичність, в них розгорілася гостра політична боротьба. Проти діяльності керівництва почала виступати з протестом значна кількість членів цих інституцій [7, s. 199].

Процес політичної активізації у сільській місцевості проходив повільніше. На це впливала більша байдужість оточення, ніж у місті, більша економічна залежність від інституцій опіки над біженцями й від фільваркової адміністрації, яка могла позбавити не тільки праці, але і житла. Додатковим чинником пізнішої активності біженців на селі була їх розпорошеність по селах і фільварках, а також віддаленість помешкань від центрів інституцій опіки і політичних партій. Біженці-селяни потрапили більше під політичний вплив групи народних діячів з Королівства Польського, яка у 1915 р. перебувала вглибині Росії. Близько 150 осіб групи "зараньян" (zaraniarzy) було евакуйовано з Королівства Польського і Галичини, які розселилися по всій території Росії, зокрема у Петрограді, Москві, Києві та інших містах. В Україні ця група об'єдналася з членами Польської народної партії (Polskiego Stronnictwa Ludowego) з Галичини і утворилися перші Польські народні союзи (Polski Związki Ludowe) [9, s. 167].

У травні 1917 р. у Москві відбувся з'їзд делегатів від біженських організацій. Конструктивною роботою з'їзд не відзначився, оскільки демагогія і вузьке партійне доктринерство взяло верх. Прагнення до загального порозуміння в ім'я однакості польського фронту на чужині не сталося. Заклик до голови Ради з'їздів А. Ледніцького щодо скликання з'їзду представників всіх великих об'єднань переселенців і до передачі йому справи організації тимчасового органу керівництва польською політикою на вигнанні у можливішому порозумінні з Тимчасовою державною радою не був підтриманий усіма [5, s. 1].

Таким чином, російська буржуазна революція 1917 р. демократизувала суспільне життя і позитивно вплинула на діяльність польських громадських організацій з надання допомоги біженцям. Після викриття низки зловживань у цих організаціях їх керівництво під тиском біженських мас змушене було прозвітувати про свою діяльність, провести певну реорганізацію товариств, включити представників біженців до складу їх керівних органів. Однак, більшою мірою ці зміни були поверхневі і не змінили змісту діяльності товариств. Революційні та політичні події 1917 року, встановлення національної влади в Україні в 1917-1918 рр., підписання Брестського миру започаткували процес

повернення біженців на батьківщину, ускладнили і в багатьох містах припинили діяльність товариств з надання допомоги біженцям.

Список використаних джерел та літератури

1. Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. IV. – С. 155–182.
2. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914-1918 рр.) / Наук. ред. О. О. Нестуля. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 360 с.
3. Лихачова Т. Етнонаціональні цінності польських біженців у роки Першої світової війни: до питання про освіту та виховання дітей. // Видатні поляки Харкова. – Харків: Майдан, 2012. – С. 134-141.
4. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 11 ноября. – С. 4.
5. Dziennik Kijowski. – Kijów. – 1917. – nr. 116. – 10 maja.
6. Korzeniowski M. Na wygnańczym szlaku. – Lublin: Wydawnictwo "Morpol", 2001. – 386 s.
7. Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 238 s.
8. Mądzik M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej // Ucrainica Polonica. – Київ-Житомир, 2004. – № 1. – С. 112-120.
9. Najdus W. Polacy w rewolucji 1917 r. – Warszawa, 1967. – 401 s.
10. Piskorski J. M. Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2010. – 338 s.
11. Płygawko Danuta. Polska działalność pomocowa pod czas I wojny światowej // Jak polacy przeżywali wojny światowe? Pod red. T. Schramma i Pawła Skubisza. – Szczecin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2016. – S. 89-102.
12. Przedświt. – 1916. – nr 18/19. – 15.11. – с. 10.
13. Tarasiuk D. Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917-1918. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014. – 292 s.
14. Tygodnik Odeski. – Odesa. – 1917. – nr. 20. – 21 maja.

Olga Bilobrowiec. Demokratyzacja polskich organizacji pomocy uchodźcom na Ukrainie w 1917 roku.

W artykule przedstawiono największe polskie towarzystwa opiekuńcze, które istniały na Ukrainie w czasie I wojny światowej. Rosyjska rewolucja burżuazyjna z 1917 r. Doprowadziła do ich demokratyzacji i potrzeby reorganizacji. Po krytykowaniu działalności tych społeczeństw i ujawnianiu pewnych nadużyć władzom, wprowadzono przedstawicieli uchodźców. W dużej mierze zmiany te miały charakter formalny.

Słowa kluczowe: Polacy uchodźcy, pierwsza wojna światowa, rosyjska rewolucja burżuazyjna z 1917.

Olga Bilobrovets. Democratization of Polish Societies to Assist Refugees in Ukraine in 1917.

The article represents the largest Polish societies of assistance to refugees which existed during the First World War in Ukraine. The Russian bourgeois revolution of 1917 led to their democratization and the need for reorganization. After criticizing the activities of these societies and exposing certain abuses to their governing bodies, representatives of refugees were introduced there. Increasingly, these changes were formal.

Key words: Polish refugees, First World War, Russian bourgeois revolution of 1917.